

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

7

Kurucusu:

Hakkı Dursun YILDIZ

Âmil ÇELEBİOĞLU Armağanı

İstanbul, 1993

³ Mutasavvıfların hadis-i kudsi olarak zikrettiği, ancak muteber hadis kitaplarında yer almayan bu ibarenin karşılığı şöyledir: “Ben bir gizli hazine idim, bilinmek istedim ve bileydim, tanınayım diye kudretimle bu görünen âlemi yarattım!” Mânâsı doğru

Mutasavvıflara göre yeryüzündeki bütün varlıklar tek tek Cenâb-ı Hakk'ın bir sıfatına; insan ise "eşref-i mahlûkat" olduğundan dolayı mutlak varlığın (yani Allah'ın) bütün sıfatlarına, yani doğrudan doğruya zâtına mazhurdur. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları insanda tecellî edinceye kadar basitten mükemmele doğru bir sıra takip eder ve kâinattaki bütün varlıklardan geçerek âdetâ süzülüp gelir. İnsan, insan olarak bu âleme gelmeden önce "ata belinde ve ana rahminde" bir parça sudan (meni) ibarettir. Ana ve babanın vücudundaki o su ise, onların yeyip içtikleri maddelerden meydana gelmiştir. Şu halde insan meni haline gelmeden önce, maddî bakımdan kâinatta dağınık halde durmakta, her zerresi ayrı bir varlıkta bulunmaktadır. İşte insan da bu yüzden bütün kâinatın hulâsası, yani âlemin (kâinat) özü (zübde-i âlem) kabul edilmiştir. İşte bu mutlak varlığın sıfatlarının bütün kâinattan süzülüp en sonunda insanda tecellî etmesi görüşüne tasavvufta "devir nazariyesi"; mutlak varlıktan insan ve insandan tekrar aslına dönüşe kadar süren devir hadisesini anlatan manzumelere de tekke edebiyatında devriyye adı verilmektedir⁴.

Devir nazariyesine göre maddî âleme intikal eden ilâhî nur, önce cansızlar âleminde tecellî eder, sonra sırayla nebat, daha sonra hayvan, en sonunda da insan şekline bürünür. Ancak bu, biyolojik mânâda bir değişme veya tekâmül değildir. İnsan daha sonra gayret, çaba ve kabiliyetine göre "insan-ı kâmil" derecesine yükselebildiği gibi, "kutb" bile olabilir. Kutb, insanın dünya hayatında varabileceği son merhale veya mertebedir⁵. En sonunda insan şeklinde tecellî eden varlık (ilâhî nur), böylece "visâl-i

olmakla beraber bu ifadenin İbn Teymiye, Zerkeşî ve Askalânî tarafından hadis olmadığı söylenmiştir. Mânâsı, Allah Tealâ'nın "İns ve cinni beni bilmeleri için yarattım!" (Zâriyât, 56) âyet-i celîlesinden alınmıştır (Ahmet Serdaroğlu, *Usûl-i Hadîs ve Mevzûât-ı Aliyyü'l-kârî Tercemesi*, Ankara 1966, s. 92).

⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, s. 71.

⁵ Tasavvufta sûfiler kendi derecelerini tâlibîn, mürîdîn, sâlikîn, sâirîn, tâhirîn, vâsılîn ve kutb olmak üzere yedi tabakaya ayırırlar. En yüksek tabakada kutb bulunmaktadır. Her çağda halifetullah olan ve Allah tarafından maddî ve ruhânî âleme tasarruf kudreti verilmiş olan bir zat vardır ki, buna kutbü'l-aktâb denir. Ondan sonra sırasıyla üçler, yediler ve kırklar gelir. Bunların hepsi üç yüz adet olup âlemi mânen idareye memurdurlar. (Bu tabir için ayrıca bkz. Fuad Köprülü, "Abdal", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1935, s. 24-27; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 299-300.)

Hakk" a ulaşarak tekrar geldiği yere varmış, yani aslına dönmüş olur. Bu devir veya dönüp dolaşıp tekrar aynı noktaya geliş hadisesi mutasavvıflar tarafından 360 derecelik bir daireye benzetilmiş ve vücûd-ı mutlaktan kâinata gelinceye kadar geçen süreyi kapsayan kısma "kavs-i nüzûl" (iniş yayı), dünyadan, yani süflî kabul edilen bu âlemden tekrar yüce varlığa (vücûd-ı mutlak) varıncaya kadar geçen zamana da "kavs-i urûc" (çıkış yayı) adı verilmiştir⁶.

Yine mutasavvıflara göre başlangıçta mutlak varlıktan ayrılan ilâhî nur sırayla "akl-ı küll" (taayyün-i evvel, tarîkat-ı Muhammediye), "ukûl-ı tis'a", "nüfûs-ı tis'a", "tabâyi-i erbaa" (dört mizaç), "anâsır-ı erbaa" (toprak, hava, su ve ateş) ve oradan da toprağa kadar inmiştir ki, mutasavvıflar buna "mebde" (başlangıç) veya "kavs-i nüzûl" derler. Tasavvuf erbabına göre "akl-ı küll", yaratıcı kudretin aktif kabiliyeti olup "nefs-i küll" denilen pasif kabiliyeti meydana getirmiştir. Bunların her ikisinden "eflâk-ı tis'a" (dokuz gök), "tabâyi-i erbaa" (dört mizaç) ve "anâsır-ı erbaa" meydana gelmiştir. Dokuz gök ile dört unsurun birleşmesinden cansızlar, bitkiler ve hayvanlar meydana gelmiş olup, insan en son ve en mükemmel varlık olduğundan, en yüce mertebede yer almaktadır⁷. Bu yüzden insanın bulunduğu mevki, en son durak kabul edilmiştir. Bütün bu mertebelerden sonra toprağa kadar inmiş olan ilâhî nur, aynı sırayı takip ederek topraktan madene, madenden bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan insana ve insandan da insan-ı kâmile geçmek suretiyle, oradan ilk geldiği asıl yere, yani Hakk'a ulaşır ki, bu ikinci devreye "maâd", "suûd" (son) veya "kavs-i urûc" denmektedir⁸. Bir kısım mutasavvıflar ise mutlak

⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı *Ma'rifetnâme*'sinde devr meselesini izah ederken, bunu 360 derecelik bir daire üzerinde göstermiştir (bkz. M.Uzun, "Devr", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 1977, s. 280). Rıza Tevfik de Arşî'nin devriyyesinde geçen "Gezerdim üç yüz altmış menzili gün gibi şeb-tâ-rûz" mısraını açıklarken, "Bu üç yüz altmış menzilden maksadı devirdir. Devir daire demektir. Bir daire üç yüz altmış derecedir, bu aded pek mühimdir." demektedir ("Arşî ve Gaybî", *Peyâm-ı Edebî*, nr. 38, 15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914).

⁷ Rıza Tevfik, "Devriyyeler", Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 275-276.

⁸ Devir meselesi ve özellikle insanın "eşref-i mahlûkat" ve yeryüzünde Cenâb-ı Hakk'ın halifesi olduğu konusu hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahrallı-Selçuk Eraydın), C. I, İstanbul 1987, s.

varlıktan insana kadar süren devrin, Kur'ân-ı Kerîm'deki bir âyete (el-Meâric, 4) farklı bir anlam verilerek ortalama 50.000 yıl içinde gerçekleştiğini ifade etmişlerdir⁹. İşte devriyye adıyla kaleme alınan manzumelerde, kısaca, insanoğlunun dünyaya geliş ve tekrar dünyadan gidiş macerasının anlatıldığı söylenebilir.

Devriyyeler, işledikleri konulara göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan "kavs-i nüzûl"ü anlatanlara "ferşiyye", "kavs-i urûc"u anlatanlara ise "arşiyye" adı verilmektedir. Ferşiyyelerde mutlak varlıktan ayrılıp dünyaya (âlem-i süflî) gelinceye kadar geçen macera, arşiyyelerde ise dünyadan tekrar yüce âleme doğru yapılan seyahat anlatılmaktadır.

Türk edebiyatında devriyye örnekleri daha çok Alevî-Bektaşî zümresine mensup şairler tarafından ortaya konmuştur. Sünnî tarikat müstensibi şairler devriyye türüne pek rağbet etmemişler ve daha ziyade insanın ana rahmine düşüş ânından başlayarak, dünya hayatını, ölümü ve kabir âlemini tasvir eden biraz hayâlî devriyyeler yazmışlardır. Bir kısım Bektaşî şairlerinin yazdığı devriyyeler ise "tenâsüh", "hulûl" ve "ittihad"a¹⁰ inanmaları dolayısıyla diğerlerinden oldukça farklıdır. Dörtlükler halinde kıt'a şeklinde veya kaside tarzında yazılan devriyyelerin destan, koşma, nefes ve ilâhî şeklinde olanları da vardır¹¹.

Tekke edebiyatının mahiyet bakımından en karmaşık türlerinden biri kabul edilen devriyyeler ve bu türde verilen eserler hakkında şimdiye kadar derli toplu bir çalışma yapılmadığı gibi, bu türde neşredilen örneklerin sayısı da pek fazla değildir. Bizim görebildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar yeni harflerle 4'ü Yunus Emre'ye, 2'si Arşî'ye, 2'si Neyzen Tevfik'e ait olmak üzere Eşrefoğlu Rûmî, Şîrî, Harâbî, Gaybî ("keşfü'l-gitâ"dan 12

107-179.

⁹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, s. 71; *100 Soruda Tasavvuf*, s. 61-62; 68-72.

¹⁰ Bu tabirler hakkında geniş bilgi için bkz. *100 Soruda Tasavvuf*, s.91.

¹¹ Mustafa Uzun, "Devriyye", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, II, s. 282-283. Abdurrahman Güzel ise pek fazla örneği olmayan mensur devriyyelerden birini, ünlü mutasavvıf şair Niyâzî-i Mısrî'nin *Risâle-i Devriyye*'sini yayımlamıştır (bk. "Niyâzî-i Mısrî'nin Gözden Kaçan Bir Eseri: Risâle-i Devriyye", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII-XXI / 1-2, Ankara 1983, s.121-137).

beyit), Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, Pîr Sultan Abdal, Yeksânî, Necmî, Gufrânî, Hüsnî ve Ahmed Yesevî'den birer tane olmak üzere toplam 19 devriyye örneği yayımlanmıştır¹².

Kronolojik sırayla ele alırsak tasavvuftaki "devir nazariyesi"ni ve buna bağlı olarak devriyyeler hakkında ilk ciddi araştırmaları yapan kişinin, burada yine aynı konuda yeni bir makalesini yayımladığımız Rıza Tevfik olduğunu görürüz. Rıza Tevfik 1909 yılında yayımlanan *Textes Houroufis* adlı kitabın içinde yer alan "Étude sur la Religion des Houroufis"¹³ adlı incelemesinde Hurûflîlik doktrini çerçevesinde ana hatlarıyla devir nazariyesini ele alır ve Türk tekke şairlerinden Sun'ullah Gaybî'nin "Keşfü'l-gıtâ"sı ile Hâşim Baba'nın "Devriyye-i Ferşiyeye"sinden bahseder. Ayrıca Gaybî'nin:

Bu sûretler kamu bir bir bozulur

Girü ma'nî denizinde düzülür

mısralarıyla başlayan nefesini devriyye örneği olarak zikreder ve bunun tercümesiyle yer yer şerhini yapar. Rıza Tevfik burada şunları söylemektedir:

¹² Yunus Emre'ninkiler F.Köprülü (*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 278-279), A.Gölpınarlı, (*Alevî-Bektaşî Nefesleri*, s. 73-74), M.Uzun (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, II, s. 282) ve Abdurrahman Güzel (*Türk Dili*, sayı 445-450, s. 323-324) tarafından, Arşî'ninkiler Rıza Tevfik ("Arşî ve Gaybî", *Peyâm-ı Edebî*, nr. 38, 15 Mayıs 1330) tarafından, Eşrefoğlu Rûmî'ninkinden 7 beyit F.Köprülü (*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.296) tarafından (tamamı 14 dörtlük olan bu devriyye için bk. Asaf Hâlet Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı*, İstanbul 1944, s.106-108), Şîrî'ninki Rıza Tevfik ("Devriyyeler"), S.Nüzhet Ergun (*Bektaşî Şairleri*, İstanbul 1930, s. 357-358), M.Nihat Özön (*Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 63-64) ve A.Gölpınarlı (*Alevî-Bektaşî Nefesleri*, s. 75-77) tarafından, Gaybî ve Harâbî'ninki Rıza Tevfik ("Arşî ve Gaybî", "Devriyyeler") tarafından, Pîr Sultan Abdal, Yeksânî, Necmî ve Neyzen Tevfik'inkiler A.Gölpınarlı (*Alevî- Bektaşî Nefesleri*, s. 74-75, 77-82) tarafından, İbrahim Efendi'ninki F.Abdullah Tansel ("Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve Devriyesi", *A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C.XVII, Ankara 1971, s. 187-199) tarafından, Gufrânî'ninki Mehmet Önder ("Halk Ozanı Karamanlı Gufrânî ve Bir Devriyesi", *III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri*, Eskişehir 1989, s. 297-300) tarafından, Hüsnî'ninki Cem Dilçin (*Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 348-351) tarafından, Ahmed Yesevî'ninki de İskender Pala (*Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1990, s. 129-130) tarafından yayımlanmıştır.

¹³ M.Clément Huart'la birlikte, Leyden 1909.

“...Gördük ki, Hürûfîler’e göre Kelimetullah, yani Fazl, cümle yaratılmışların kaynağıdır (mebde’); dolayısıyla da her şeyin son sığındığı yerdir (maâd). Kur’an’da “O’ndan (Allah’tan) geldik, tekrar O’na döneceğiz!” ve hadîste “Her şey sonunda yine aslına rücû eder!” dendiği gibi, bütün mahlûkatın sebab-i vücudu O’dur ve neticede yine O’na dönecektir. Şu halde insan gibi kâinattaki bütün nesneler değişken ve fânî, gerçek gibi açık seçik görünen bir hayatın bütün tehlikelerini geçirecekler ve bir oluşun (devr) bütün merhalelerini kat’ettikten sonra, ezelf, ebedî ve ölümsüz Kelimetullah’a dönecekler ve onun içinde eriyip yok olacaklardır. Bu Hurûfîler’in Nirvana’sıdır. Burada sadece şunu işaret edeyim ki, sûfîlerin “devr” dedikleri “tenâsüh” değildir. Bununla birlikte “devr” ve “tenâsüh” terimleri çoğu kere karıştırılmıştır. Araştırmam sırasında bu terimler üzerinde de kısaca duracağım.

Yeri gelmişken çok dikkate değer bir parça zikreleyim; böylece, Hüseyin Gaybî Baba adlı bir Hurûfî şairinin bu önemli gerçeği bize öğrettiği şiirinin gerçek mânâsını daha iyi kavrayabiliriz¹⁴.

Bu sûretler kamu bir bir bozulur
Girü ma’nî¹⁵ denizinde düzülür
Ne sûret huyu kesb etdinse bunda
Tamam olunca devri¹⁶ hep gezilür
Gele gide olasın çünkü insân
Bu sözden gayrısı senden üzülür
Bu kez bir söz olursun ölmesi yok
Ebed mülkünde insanlık yazılır¹⁷

¹⁴ Gaybî’nin “devr” hakkında yazdığı “Keşfü’l-gıta” başlıklı bilinmeyen bir eserinin ve yine aynı konuda Hâşim Baba’nın “Devriyye-i Ferîyye”sinin elyazma nüshaları bendedir. Bu ikisinden de şimdiye kadar hiç bahsedilmemiştir.

¹⁵ Buradaki “ma’nî” kelimesi evrensel ruh demektir.

¹⁶ Evrim halinde bir devir (devr) vardır. Bu devri tamamlamak ve şahsiyetin olgunlaşması için bu seyahate devam etmek gerekir. Kemâle erişmek için bu seyahat şarttır.

¹⁷ “Yazılır” kelimesi modern Osmanlıca’da “yazılır” demektir, fakat eski Türkçe’de ilkbaharda açmak mânâsında “yaz-” kökünden yayılmak demektir. Yazı da fikrin kâğıt

Gelür gider hemân insân olursun
 Nihâyet her libâsın gayrı süzülür¹⁸
 Senin her bir libâsın bir mevcdir
 Kıdem bahrinde böylece bozulur
 Bu zevke irişince kişi Gaybî!
 Vücûdundan deri gibi yüzülür¹⁹

Fakat tıpkı devr (oluş) dairesinde olduğu gibi Kelimetullah'ın imanda en yüksek noktaya ulaşması, iki ucun (kavsin) birbirine kavuşmasıyla gösterilir. Burada "Tecellî-i zât-ı İlâhiyye" meselesine geliyoruz. Tasavvufî sistemde en önemli mesele budur. Tasavvufun bütün insan anlayışı (antropolojisi), âhîret konusu (eskatoloji) gibi Mesih-Mehdî'den gelir; macro-microcosme nazariyesi de bu meseleye dayanır²⁰.

Yine Rıza Tevfik 1914 yılında yayımladığı "Devriyyeler"²¹ adlı makalesinde devir nazariyesini ana hatlarıyla açıklayarak, devriyyelerin anla-

üzerinde açması demektir. Yaymak, yaylak da aynı kökten gelir. Burada kelimeyi yayılmak (s'êtend) ile tercümeyi Hurûfilik anlayışına daha uygun buldum.

¹⁸ Burada fikir açıktır; sadece şairin pek çok Hurûfî şairi gibi Kur'an'daki bir âyete ("Cenâb-ı Hak, her an tecellî etmektedir", Rahmân, 29) telmihte bulunduğunu belirtmekle yetineceğim. Bu âyet panteist mânâda yorumlanırsa, Allah her gün yeni bir elbise giyer, yani her ân değişik şekillerde görünebilir. İnsan, Mutlak Varlık'ın her gün değiştirdiği bu maddî elbiselerden sıyrılabildiği ölçüde kemâle erer; Allah'a yaklaşır, bu ilâhî güzelliği tadabilir, perdeyi aralayabilir; her türlü şekilden münezzeh bir varlığa ulaştığını, yani Mutlak Varlık olduğu hissini duyar (Abdûlbâkî Gölpinarlı, Rıza Tevfik'in burada Gaybî'yi "tenâsüh"e inanan bir Hurûfî şairi olarak göstermesini ağır bir dille tenkit eder. bkz. *Melâmîlik ve Melâmiler*, s. 118-120).

¹⁹ Şair burada meşhur mutasavvıf Seyyid Nesîmî'ye telmihte bulunuyor. Seyyid Nesîmî, fanatiklerin korkunç zulmüyle Halep'te derisi yüzülerek öldürülmüştür. Gibb, *Osmanlı Şiiri Tarihi* adlı eserinde, bu fanatizm şehidi için biyografik bilgi vermiştir. Diğer taraftan "insilâh" (derisi yüzülmek) kelimesi, sûfî terminolojisinde çok iyi bilinmektedir. Nesîmî'nin halefleri olan mistik şairler, onun ölümünden istiareli olarak bahsederlerken "terk" derler.

²⁰ Buradaki 14-19 numaralı dipnotları metne aittir, *Textes Hourouffis*'in 248-252. sayfeleri arasındaki bu kısım Fransızca'dan çeviren Prof. Dr. Zeynep Kerman'a burada teşekkür etmek isterim.

²¹ *Peyâm-ı Edebî*, nr. 25, 10 Mart 1330/25 Mart 1914; aynı yazı için bkz. *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri* (haz. Abdullah Uçman), Ankara 1982, s. 84-94.

şılabilmesi için tasavvufun “tekvîn” bahsinin iyice bilinmesi gerektiğini belirtir ve bu konuyla ilgili olarak İbn Yemîn’den ve Mevlâna’dan bazı deliller gösterir. Bu makalede ayrıca Şîrî ile Harâbî’nin (Edib Harâbî Baba) birer devriyyesini yayımlar. Rıza Tevfik bu makaleden başka aynı yıllarda yayımladığı başka yazılarında da zaman zaman devriyyelerden bahsetmiş, “heyecan-ı ilhâm” bakımından en güzel devriyyelerin İranlı şairler tarafından kaleme alındığını belirterek, Türk edebiyatında da Yunus Emre, Şîrî, Niyâzî-i Mısırî, Sun’ullah Gaybî, Abdülahad Nuri ve Üsküdarlı Hâşim Baba gibi bir kısmını Bektaşîlerin teşkil ettiği bir grup şair ve saz âşığının, edâ bakımından son derece başarılı devriyyeler yazdığını örneklerle ortaya koymuştur²².

1939 yılında kendisinden biyografisini isteyen İbnülemin Mahmud Kemal İnal’a Cünye’den gönderdiği bir mektupta, “Tasavvufta kıl ü kâl ile iktifa etmek istemedim; zevkinden de nasîb almak arzusuyla irâdet gösterip turûk-ı aliyeden bir ikisine edeb ve erkân üzre intisâb ettim”²³ diyen Rıza Tevfik de, etkisi altında kaldığı tekke şairleri gibi nefesler ve ilâhiler yanında bir tane de devriyye yazmıştır²⁴. Kronolojik bakımdan Türk edebiyatının son devriyye örneklerinden birini teşkil eden bu manzume 21 kıt’adan meydana gelmektedir. Rıza Tevfik’in devriyyesinde de diğer devriyye örneklerinde olduğu gibi, insanın kâinatın oluşumundan (tekev-vün) başlayarak “Elest bezmî”nden “unsurlar âlemi”ne, oradan suya ve toprağa karışarak Âdem şeklinde dünyaya geldikten sonra da en mükemmel doğru ilerlemesi hikâye edilmiştir²⁵.

Rıza Tevfik’ten sonra Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasav-*

²² Meselâ bkz. “Yunus Emre Hakkında Biraz Daha Tafsîlât”, *Büyük Duygu*, nr. 10-13, 10 Temmuz 1329/23 Temmuz 1913, s. 177-183; “Arşî ve Gaybî”, *Peyâm-ı Edebî*, nr. 38, 15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914; “Manzum Türkçe Mev’izelerden Birkaç Nümûne Daha”, *Peyâm-ı Edebî*, nr. 18-63, 11 Kânun-ı Evvel 1335/1919. Rıza Tevfik, *Abdülhak Hâmiid ve Mülâhazât-ı Felsefîyesi* (İstanbul 1334/1918) adlı eserinde de bu devir meselesi üzerinde durmuştur (bkz. s. 227, 402-408).

²³ *Son Asır Türk Şairleri*, 2.b., İstanbul 1969, s. 1492.

²⁴ Rıza Tevfik’in “Devriyyeler” makalesinin sonunda, bu tarihten (1914’ten) yaklaşık 7-8 sene evvel kendisinin de bu tarzda uzun ve muntazam bir devriyye yazdığını belirttiğine bakılırsa, bu manzume muhtemelen 1906-1907’de yazılmıştır.

²⁵ *Serâb-ı Ömrüm*, 2. b. İstanbul 1949, s. 277-280.

vıflar' da devir nazariyesi ve devriyyeler üzerinde durmuş ve devriyyeleri panteist ve kabalist felsefeyle mukayase ederek tasavvuftaki devir nazariyesinin bunlardan büyük ölçüde farklı olduğunu ortaya koymuştur. Fuad Köprülü burada ayrıca Türk edebiyatı tarihinde Niyâzî-i Mısrî ile Kaygusuz Abdal, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve Üsküdarlı Hâşim Baba'nın devriyyeleri bulunduğunu belirterek, örnek olarak Yunus Emre ile Eşrefoğlu Rûmî'nin birer devriyyesini yayımlamıştır²⁶.

Abdülbâki Gölpınarlı ise, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*'nde devriyye konusunu müstakil bir bölüm halinde ele almış, önce ana hatlarıyla devir nazariyesini incelemiş ve başta Yunus Emre olmak üzere Pîr Sultan Abdal, Şîrî, Yeksânî, Necmî ve Neyzen Tevfik'e (2 tane) ait yedi devriyye yayımlamıştır²⁷.

Bunlardan başka, yukarıda 12 numaralı dipnotunda da belirtildiği gibi, Mustafa Nihat Özön'ün *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü* (İstanbul 1954, s. 62-64) ile *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nin "Devr" ve "Devriyye" (C.II, s. 280, 282-283) maddelerinde; Cem Dilçin'in *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (Ankara 1983, s. 348-351) ve Abdurrahman Güzel'in hazırladığı *Türk Dili Dergisi Halk Şiiri Özel Sayısı*'nın "Tekke Şiiri" bölümünde (sayı 445-450, Ocak-Haziran 1989, s. 320-324); İskender Pala'nın *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, I-II (Ankara 1990, s. 129-130) ile Süleyman Uludağ'ın *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*'nde (İstanbul 1991, s. 139) devir nazariyesi ve buna bağlı olarak devriyye nazım türü hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Rıza Tevfik'in evrakı arasında çıkan ve bizim burada yayımladığımız devriyyelerle ilgili makalesi, içinde geçen bazı ifadelerle bakılırsa, büyük bir ihtimalle 1940'lı yıllarda kaleme alınmış bir yazı olmalıdır²⁸. Makalede

²⁶ *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 2.b., Ankara 1963, s. 275-279, 296.

²⁷ *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul 1963, s. 70-82. Abdülbâki Gölpınarlı'nın başka eserlerinde de konuyla ilgili bilgiler bulunmaktadır: bkz. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 93-95; *Kaygusuz Vizeli Alâeddin*, İstanbul 1933, s. 128-129.

²⁸ Daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olan bu makale, Rıza Tevfik'in çeşitli defter, not, mektup, yazı ve şiir müsveddelerinden meydana gelen evrakı arasından çıkmıştır. Bu vesile ile büyük bir nezaket örneği göstererek büyükbabası Rıza Tevfik'in evrakını inceleyip değerlendirmem için lutfedip bana veren torunu Sayın

genel olarak bir kısım Yunan filozoflarıyla tanınmış mutasavvıfların kâinatın ve insanın "yaratılış"ı hakkındaki görüşleri söz konusu edilip, genel çizgileriyle devriyye konusu ele alındıktan sonra XVIII. yüzyılın meşhur Celvetî şeyhlerinden Üsküdarlı Hâşim Baba'nın (öl.1783) mutasavvıfe arasında tanınmış "Devriyye-i Ferşiyiye"si yayımlanmaktadır.

Rıza Tevfik makalesinde, Şumnulu İbrahim Râkım adlı bir müstensih tarafından 1288'de istinsah edilen söz konusu devriyyenin, ısrarla, ilk defa kendisi tarafından burada neşredileceğini iddia ettiği halde, yaptığımız araştırma sonunda manzumenin *Hâşim Baba Dîvânı*'nın yazma nüshalarıyla birlikte ayrıca bazı farklılıklarla 1252'de neşredilen *matbû* divanda da yayımlanmış olduğunu tespit ettik²⁹. Aruzun remel bahrinden "Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün" kalıbıyla kaside tarzında yazılan 40 beyit uzunluğundaki bu manzume, *matbû* divanda da aynı hacimdedir. *Matbû* divanda ayrı bir devriyye örneği olarak yer alan mesnevi ise, Rıza Tevfik tarafından ilk devriyyenin zeyli şeklinde sunulmaktadır. *Matbû* divanla bir yazmada 120 beyit uzunluğundaki bu ikinci manzume ise, Rıza Tevfik'in makalesinde sadece 14 mısra olarak yer almıştır. Rıza Tevfik, neşrettiğimiz makalesinde bu devriyyeleri şerhedip açıklayacağını da belirttiği halde, ya bu kısmı yazamamış ya da bu kısım müsveddeleri arasında kaybolmuştur³⁰.

*

* *

Meşâiyih-i sûfiyye bu "devr doktrini"ni (doctrine) hikmet-i sûfiyyenin esaslı tezi (thèse) olarak kabulde muztar kalmışlar, çünkü hikmet-i sûfiyyenin birinci prensibi ve daha doğrusu şekil ve mahiyet-i felsefesi

---

Rıza Başikoğlu ile Rıza Tevfik'in küçük kızı Muhterem Munise Başikoğlu'na burada teşekkürü bir borç bilirim.

²⁹ Bir kısmı muhtemelen dizgi yanlışlarından kaynaklanan *matbû* divanda yer alan devriyye ile Rıza Tevfik'in makalesindeki metin arasında önemli farklar bulunmaktadır. İleride Hâşim Baba'nın devriyyesi üzerinde yapacağımız müstakil bir çalışmada bu farklılıkları ayrıntılarıyla göstereceğiz.

³⁰ Biz burada Rıza Tevfik'in herhangi bir başlığı bulunmayan makalesini aynen yayımlarken, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, gerekli gördüğümüz yerlerde dipnotlarıyla bazı açıklamalar yapma ihtiyacı duyduğumuzu da belirtmek isteriz.

panthéisme olduğu için bütün mevcudât-ı mümkünenin bir Vâcibü'l-vücûd'dan zuhûru kabul olununca, vahdetten yani vücûd-ı hakîkîden bu kesret âleminin keyfiyet-i zuhûrunu tarif için, "hazarât (émanations) nazariyesi"ni³¹ benimsemişler. Benimsemişler diyorum çünkü bu "hazarât-ı hams" nazariyesi feylesof-ı şehîr Atinalı Eflâtun'un düşüncelerindendir. Mâmâfih, Vücûd-ı Mutlak'ı yegâne hakiki varlık olarak kabule akl-ı beşer mecbur olduktan sonra bu âlem-i hâdisât ve kâinatın zuhûrunu tarif için ancak o yegâne varlığa bir kudret-i hâlika isnâd ederek meseleyi halletmekten başka yol yoktur. Fakat yoktan hiç bir şeyin var olamayacağı ve edilemeyeceği de bir zaruret-i mantikiye olarak zihne tahakküm edince "zuhûr" ve "hazarât nazariyesi"ne meyl etmekten başka çare de yoktur. Şu mülâhazâta nazaran insanların tabîî bir tekâmül sayesinde bu düşüncelere elbette peyveste olacağına şüphe edemeyiz ve binâenaleyh "hazarât nazariyesi" Eflâtun'un eseri olmakla beraber, hemen eski edyânın ve şark felsefe sistemlerinin hemen hepsinde zuhûr itikadının âsârı görünür.

Bizde Aksaraylı Şeyh İbrahim Efendi'nin³² halîfesi olan Kütahyalı

³¹ "Zuhûr" veya "hazarât" da denilen bu tâbir, varlıkların Allah'tan gelmesi, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının kâinata varlık şeklinde tecellî etmesi demektir (geniş bilgi için bkz. Rıza Tevfik, "Devriyyeler"; Abdülhak Hâmid ve Mülâhazât-ı Felsefîyesi, s. 205-206; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 263; Abdülbâki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, s. 57-59; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 339-340).

³² 1591-1655 tarihleri arasında yaşamış olup Eğridereli bir tüccarın oğludur. Genç yaşta İstanbul'a geldi ve Seyyid Nizâmî'nin halifelerinden Hakîkîzâde Osman Efendi'ye intisab etti. Sülûk devresini müteakip, daha sonra Oğlanlar veya Olanlar Tekkesi adını alacak olan Aksaray'daki Gavsî dergâhında irşada başladı. Azîz Mahmud Hüdâyî, Abdülâhad Nuri ve Lâmekânî Hüseyin Efendi'den feyz aldı. İbrahim Efendi Halvetîliğin yanı sıra aslen Bayrâmî-Melâmîliği'ne mensuptur. Eserlerinin dikkatle incelenmemiş olması, hakkında yanlış hükümler verilmesine yol açmıştır. Rıza Tevfik onun Hurûfî olduğunu iddia ederken (*Textes Houroufîs*, s. 254-255, 277-279; "İbrahim Efendi", *Peyâm-ı Edebî*, nr. 44, 26 Haziran 1330/9 Temmuz 1914), Abdülbâki Gölpınarlı ise Şîa'ya mütemâyil Hamzavî-Melâmîlerinden olduğunu (*Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 90-112) ifade eder. Aslında "Şeriata kemâl mertebe riâyet lâzımdır" diyen İbrahim Efendi, "vahdet-i vücûd" taraftarı büyük bir mutasavvıftır. Aksaray'dan Cerrahpaşa'ya çıkan yol üzerinde bulunan tekkesi 1950'den sonra yıkılmış, kabri ise Murad Paşa Camii bahçesine nakledilmiştir. 294 beyit uzunluğundaki "Dil-i Dâna" adlı kasidesi ile tasavvuf tariflerini ihtiva eden manzumesi çok meşhurdur. Hece vezniyle de başarılı şiirleri vardır. *Divân'ı* dışında *Vahdetnâme* (veya *Tasavvufnâme*) ile *Müfîd ü Muhtasar* adlı eserleri vardır.

Sun'ullah Gaybî Baba³³ "Keşfü'l-gitâ"sını³⁴ yazdığı zaman, hattâ o doğmazdan çok evvel "devr nazariyesi" ve binâenaleyh "zuhûr felsefesi" vardı. Hattâ milâd-ı İsa'dan evvel teessüs etmiş olan medrese-i İskenderânîye erbâbı ve ondan doğan Nev-Eflâtunîler, bu nazariyeyi derece-i kemâlîne erdirmişlerdi; bizde bu felsefenin kırıntıları İran şuarâsının ağzından dökülen şeylerdir. Bunlar toplanmış ve bütün tekkelerimizde ve bilhassa Melâmîyye³⁵ indinde pek mühim bir hakikat olarak telâkki edilerek gizli tutulmuş ve bin türlü kinâyelerle, teşbihlerle muvaşşah ve pek ihtiyatlı bir lisân-ı ifade ile ancak müstaid olan erbâb-ı irfâna ifşâ edilebilmişti. Bugün bu fikirlerin derece-i kıymetini ve bu itikadın mahiyetini lâıykıyla takdir edebildiğimizden dolayı ve hele menşe'lerini pek iyi bildiğimiz için, zavallı genç ve dâhî Şeyh İsmâil Ma'sûkî'nin³⁶

³³ 1615-1663 tarihleri arasında yaşamış olup Merkez Efendi'nin halifelerinden Kalburcu Şeyhi Pîr Ahmed bin Beşir Efendi'nin torunudur. Muhtemelen 1649'da Kütahya'dan ayrılarak İstanbul'a gelerek Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye intisab etti ve onun halifesi oldu. Şeyhinin vefatı üzerine tekrar Kütahya'ya döndü ve şehrin dışındaki bir zâviyede irşadla meşgul oldu. Şeyhi İbrahim Efendi'nin melâmet neşvesini en iyi temsil eden Gaybî, divânındaki birçok şiiri ve diğer eserleriyle mensup olduğu tarikatın esaslarını da açıklamış, aruz ve hece ile oldukça başarılı şiirler yazmıştır. *Dîvân*'ından başka, İbrahim Efendi'nin sohbetlerinden meydana gelen *Sohbetnâme*, *Biatnâme*, *Rûhî'l-hakîka* ve *Akaidnâme* gibi manzum risâleleri vardır (Geniş bilgi için bkz. Rıza Tevfik, "Arşî ve Gaybî", *Peyâm-ı Edebî*, nr. 38, 28 Mayıs 1914; Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 114-122).

³⁴ Gaybî'nin tasavvufun "vahdet-i vücûd" anlayışını bütün ayrıntılarıyla açıkladığı 99 beyitten meydana gelen kaside tarzındaki manzumesi. Bu kaside Gaybî divânının bütün nüshalarında yer almaktadır (msl. bkz. *Dîvân-ı Gaybî*, "Kasîde-i Devriyye-i Keşfü'l-gitâ", I.Ü.Kütüphanesi, T.Y. 697, vr. 45b-48b).

³⁵ Hamdun el Kassâr (öl. 884) tarafından kurulan bir tarikatıdır. Daha çok ihlâs, doğruluk ve samimiyet esasına büyük önem veren bu tarikat mensupları, riyâdan şiddetle kaçınırlar. İyi işleri halktan gizler, kötülükleri açığa vurur; günahkâr günahının ortaya çıkmasından korktuğu kadar sevapların açığa vurulmasından da çekinir. Rıza Tevfik'in burada zikrettiği Melâmîlik ise, tarikatlar tarihinde "İkinci Devre Melâmîleri" olarak bilinen Hacı Bayram Velî'nin halifelerinden Dede Ömer Sikkîni'nin kurmuş olduğu Melâmîyye-i Bayrâmîyye'dir. Diğer tarikatlarda olduğu gibi âdâb-erkân gözetilmeyen, zikir meclisleriyle kıyafete önem verilmeyen Bayrâmî Melâmîliği'nde daha çok aşk ve sohbe dayalı bir tasavvufî zevk ve neşe hayatı esas alınmıştır (Geniş bilgi için bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 33-228; Mustafa Kara, "Melâmetiye", *I.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası*-Prof.Dr. Sabri F.Ülgener'e Armağan, C. 43, sayı 1-4, 1984-1985, İstanbul 1987, s. 561-598).

³⁶ "Oğlan Şeyh" adıyla da tanınmaktadır. 1508-1529 tarihleri arasında yaşamış olup Bayrâmî-Melâmî şeyhi Pîr Alî Aksarâyî'nin oğludur. Babasının ölümünden önce İstanbul'a geldi, bir ara Edirne'de bulundu, sonra tekrar İstanbul'a döndü.

böyle bâtil ve ibtidâî bir takım itikadât-ı râfiziyye uğruna kurban gitmiş olmasına ziyâdesiyle acıyoruz. Bu misâlimizde Gaybî Baba'nın devriyyesi, uzun uzadıya tefsîr edilerek bir takım zevzek tafsîlâta kadar varılmış olmasaydı, en mutaassıb hükemâ-yı müteşerriûna karşı bile o nazariyeyi müdafaa etmek mümkün ve kolay olurdu. İslâm'da her mezheble beraber mezheb-i hanîf itikadı budur ki her şey O'ndan ibtidâ eder ve nihayette yine ancak O'na rücû eder. "Minhü bedee ve ileyhi yeûd"³⁷; buradaki "ileyhi" zamîri de Allah'tan başka bir şeye işaret etmez. O halde insan da dahil olduğu halde bütün mevcudât Allah'tan ibtidâ eder ve O'na âkıbet avdet eylerse, şüphe yok ki bütün fânî varlıkların bu tarz-ı neş'eti ve avdeti bir "cycle", yani bir devr teşkil eder. Bunu bir hakikat olarak beyân etmek, hiç bir zaman ve hiç bir yerde dîn-i hükûmetin gazabını celb etmemiştir. Bu iddiaya bir çok deliller getirilebilir ve pek parlak misaller verilebilir; şu bir iki misâli kaydetmek isterim. Eski Yunânîler'e girişmiyorum, pek uzun sürer, onları ayrıca mevzû-ı bahs edeceğim; yalnız İran şuarâ-yı

Süleymaniye ve Ayasofya camilerinde verdiği vaazlarda bilhassa tasavvufun vahdet-i vücûd meselesi üzerinde durduğu ve bundan dolayı birçok mürid edindiği nakledilmektedir. Kaynaklarda, hakkındaki dedikodu ve şikâyetler artınca, devrin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'ın, kendisini memleketine dönmesi yolunda ikaz ettiği; ancak onun: "Ben âkıbetimi biliyorum!" diyerek Aksaray'a geri dönmediği bildirilmektedir. "Vahdet-i vücûd" hakkındaki bazı sözleri gerekçe gösterilerek, "zındıklık" suçundan dolayı Şeyhülislâm İbn Kemal'in fetvâsıyla on iki müridiyle birlikte 21 yaşında Atmeydanı'nda Çınarlı Mescid önünde başı kesilerek idam edildi. Denize atılan cesedi ise daha sonra bir müridi tarafından Rumelihisarı sahilinden alınmış ve Kayalar Mescidi yakınlarına defnedilmiştir. Yıllar sonra müridleri, adına izâfeten, bugün Sultanahmet'te Marmara Üniversitesi Rektörlük binasının sağında demir parmaklıklarla çevrili bir meşhed yapmışlardır. Çeşitli yazma mecmualarda rastlanan şiirlerinden beş gazeli ile bir mesnevisi Abdülbâki Gölpınarlı tarafından yayımlanmıştır. İsmâil Ma'sûkî, lâkabı dolayısıyla zaman zaman 1655'te vefat eden Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi ile karıştırılmıştır. Rıza Tevfik, gerek *Textes Hourofis*'de (s.254-255), gerekse "İnsanın Ulûv-i Şânı" (*Peyâm-ı Edebî*, nr. 29, 31 Mart 1330/13 Nisan 1914) adlı makalesinde Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'yi Oğlan Şeyh ile karıştırmıştır (Geniş bilgi için bkz. La'lîzâde Abdülbâkî, *Melâmiyye-i Bayrâmiyye* (*Sergüzeşt*), İstanbul 1156, s. 27-30; Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 48-54; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 298-299; İsmail Kara, "Oğlan Şeyh, İsmâil Ma'sûkî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1990, s. 101-102; Ahmet Yaşar Ocak, "Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmî Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmail-i Mâ'sûkî", *Osmanlı Araştırmaları*, C.X, İstanbul 1990, s. 49-58).

³⁷ "Her oluş O'ndan başlamıştır ve yine O'nda son bulacaktır!"; bu ibare *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (s.275) ve *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde (C.II, s. 280) "Minhü bedee'l-emru ve ileyhi yeûd" şeklindedir.

sûfiyyesinden ve bizimkilerden bazılarının sözlerini nakletmek kâfidir:

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî bu itikatta idi; *Mesnevî*'nin beşinci cildinde, "Der beyân-ı etvâr-ı menâzil âdemî ez ibtidâ" diyerek bu doktrini (doctrine) pek sarîh ve manzum bir ifade ile beyân ediyor:

Âmede evvel be-iklîm-i cemâd
Ve'z-cemâdî der nebâtî uftâd. ilh³⁸.

diyerek başlar.

Hakîmâne kıtaâtıyla meşhur olan şâir-i sûfî İbn Yemîn³⁹, bütün bu doktrini (doctrine) pek güzel bir kıt'a ile beyân etmiştir:

Zedem ez ketm-i adem hayme be-sahrâ-yı vüçûd
Ve'z-cemâdî be-nebâtî seferî kerdem û refî.

Ba'd ez ânem keşîş-i nefis be-hayvânî bûd
Çün resîdem be-vey ez-vey güzerî kerdem û refî

Ba'd ez ân der sadeî-i sîne-i insân be-safâ
Katre-i hestî-i hodrâ güherî kerdem û refî

Bâ-melâik pes ez ân savmaa-i kudsî-râ
Kerd ber geştem û nîkû nazarî kerdem û refî

Ba'd ez ân rû sûy-ı ô burdem û çün İbn Yemîn
Heme û geştem u terk-i digerî kerdem û refî⁴⁰.

³⁸ "Önce cansızlar âlemine geldi, sonra oradan nebat âlemine düştü!" (Bu manzumenin tamamı için bkz. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 276-277; *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 273-274).

³⁹ Türk asıllı bir İran şairi olup asıl adı Fahreddin Mahmud'dur 1286'da Horasan'da Faryumad'da doğdu, 1368'de öldü. İlk tahsilini iyi bir şair olan babası Yemînüddîn Tuğra'nın yanında yaptı. Bütün hayatı Horasan'da mahallî hükümdarların saraylarında geçti. Bir ara Tebriz'e giderek vezir Gıyâseddin Muhammed bin Reşîdüddîn'in maiyetinde bulundu. Şiirlerini bir araya getirdiği divanı bir savaş sırasında yağmacıların eline geçti ve kayboldu. Şair, daha sonra yeni bir divan tertip etti (Geniş bilgi için bkz. Ahmed Ateş, "İbn Yemîn", *İslâmî Ansiklopedisi*, C.V/II, s. 835-836).

⁴⁰ Rıza Tevfik, daha önce yayımladığı bir makalede yine bu manzumeyi zikretmiş ve tercümesini de vermiştir. Buraya o tercümeyi aynen alıyoruz: "Yokluğun gizliliğinden

Bende, meşâyih-i sûfiyyenin büyüklerinden birinin Fârîsî'den Türkçe'ye mütercem bir eseri var, ismi *Risâle-i Aynü'l-kudât-ı Hemedânî*'dir. Müellifi Şeyh Muhammed Aynü'l-kudât-ı Hemedânî'dir⁴¹. Eserin asıl ismi de *Kenzü'l-hakâyık ve Keşfü'd-dakâyık*' dir⁴². Kitap Yavuz Sultan Selâm zamanı ricâlinden Celâl Bey emriyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Teessüf ederim ki mütercimin ismi mezkûr değil ve burada bize lâzım da değil; bu kitabın son sayfelerinden birinde, "Kâle Aleyhissalâtü ve's-selâm; evvelü mâ haleka'llahu nûr!"⁴³ hadîs-i şerîfinin tefsîri var. Bakınız ne deniliyor:

"Ey azîz, haleka Arapça birkaç ma'nâya itlâk olunur. Evvel, yaratmak ve takdîr ma'nâsına dahi gelür ve hadîs-i şerîfde murâd, "zuhûr!" ma'nâsınadır. Pes, Muhammed Aleyhisselâm "Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü an u'refe!"⁴⁴ âleminde muhkî idi. Anı "Levlâke levlâke lemâ

çıkıp, varlık ovasına çadır kurdum ve cemâdât âleminde nebâtât âlemine bir sefer ettim, geçtim. Ondan sonra nefsimin meyli beni hayvanlığa çekti götürdü, oraya varınca oradan da geçtim gittim. Sonra insanın sînesinde kemâl-i safâ ile kendi varlığımın katresini bir gevher ettim gittim. Daha sonra meleklerle ma'bed-i mukaddesi tavâf ederek hüsn-i nazar ettim geçtim. Nihayet gözümü O'na, yani Hakk'a çevirdim. Ve İbn Yemîn gibi hep O oldum, başkasından vazgeçtim!" (bkz. "Keşfü'l-gitâ", *Peyâm-Sabah*, nr. 1236-1166, 12 Mayıs 1338/1922).

⁴¹ Mutasavvıf, kelâm âlimi, Şâfiî fakîhi ve şairdir. 1098'de Hemedan'da doğdu; çocukluğundan başlayarak çok iyi bir tahsil gördü. Olağanüstü kabiliyeti sayesinde devrinde okutulan kelâm, matematik, astronomi, felsefe ve edebiyat gibi bütün ilimleri kısa zamanda öğrendi. Yirmi bir yaşlarında kelâma dair önemli bir eser kaleme aldı, aynı yaşlarda fetvâ verebilecek bir seviyeye ulaştı. Bu sebeple Hemedan kadılığına tayin edildi. Bir ara rûhî ve fikrî bir buhrana düştü, Gazzâlî'nin eserlerini okuyarak bundan kurtulmaya çalıştı. Daha sonra tasavvuf yoluna girerek Ahmed el-Gazzâlî'ye intisab ettikten sonra özellikle itikadî konulardaki düşüncelerini hiç çekinmeden açıklaması, devrin mutaassıp âlimleri tarafından zındıklıkla itham edilmesine sebep oldu. Selçuklu Sultanı Sencer'in vezîri Dergezî'nin gayretiyle katline dair fetvâ alındı. Bir süre hapsedildikten sonra henüz otuz üç yaşında iken derisi yüzülerek öldürüldü (1131). Eserleri arasında, zındıklıkla itham ve tekfir edilmesine sebep olan *Zübdetü'l-hakâyık fî keşfi'd-dekâik*, *Temhîdât*, *Mektûbât* ve *Şevka'l-garîb* en önemlileridir (Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ-Nurettin Bayburtluğil, "Aynülkudât el-Hemedânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul 1991, s. 280-282).

⁴² Rıza Tevfik, muhtemelen bir hâfıza yanlışlığıyla eserin adını yanlış hatırlamış olmalı; 41 numaralı dipnotunda da belirttiğimiz gibi bu eserin adı *Zübdetü'l-hakâyık fî keşfi'd-dekâik*'tir.

⁴³ "Allah'ın ilk yarattığı benim nûrumdur!"

⁴⁴ "Ben bir gizli hazîne idim, bilinmek istedim ve bilinip tanınayım diye kudretimle bu

halektü'l-eflâk"⁴⁵ âlemine getürdiler. Ey dost semere şecerede kâin ve derc (münderic olacak!) olduğu halde ne derler ulemâ ana?. Adem derler; çün zâhir ola ana "zuhûr" derler; çünki yine dırahtla ola rücû derler. Pes ezel semerenin şecerde olduğudur ebed râcî'dir (rücû'dur olacak!). Pes Muhammed'ün Hudâ'dan geldiği ezel olur ve yine Hudâ'ya gitmesi ebed olur. Semerenin şecerde temekkünü ademden ibarettir. El-aksâmu ve'l-ihtilâfu fi'l-adem, ve'n-nâsu yazunnûne ennehâ fi'l-vücûd. İlh.."⁴⁶

Bu parçayı iltizâmen naklettım, çünkü bu "devr nazariyesi"ni her meselede îrâd etmeği sûfiyye âdet edinmiş ve bizde hele büsbütün moda olmuştu. Burada şâyân-ı dikkat olan bir nûkte dahi var ki asıl tasavvuf itikadında şer'an tehlikeli noktayı nasıl Hemedânî'nin te'vîle çalıştığını gösteriyor. Şecere nüvede mütemekkin iken yok sayılır, binâenaleyh şecere-i Vücûd-ı mutlak'tan nûr-ı Muhammed'in yaratılmış olmasını "zuhûr" ile tefsîr ediyor. Yani hilkata zuhûr mânâsı veriyor, fakat müteşerriûnun ta'n ve teşnî'inden ve kendisini küfür ile itham etmesinden korktuğu için nûr (ki teşbîhen nüvedir!) şecerede (ki Vücûd-ı mutlak'tır) iken ademde idi, yani yoktu diyor ve binâenaleyh bizzat Allah'tan zuhûr etmedi, yine Allah tarafından yoktan var edilmiş oldu demek istiyor.

Bugün şüphe kalmamıştır ki bu ağaç ve çekirdek nazariyesi bâtıldır ve hâdisât-ı âdiyeye sathî bir nazarla bakıp bir ma'nâ-yı hikmet çıkaran eslâfın zihnini bir dâire-i fâside içine hapsedmiş ve devr nazariye-i sûfiyyesini te'yîd eder gibi görünmüş olduğundan dolayı pek mühim bir misal olarak telâkki edilmiş ve herkesin ağzına düşmüştür; hattâ bugüne kadar bazı ukalâ-yı avam, zihn-i insanı devr-i fâside düşüren tavuk ve yumurta meselesinden dem vurup hilkat-ı hayâtın bir muammâ olduğunu iddia ederler. İddia pek doğru olmakla beraber, o iddiayı te'yîd ve tevsîk etmek için îrâd olunan misal bugün da'vâyı isbâta salih bir keyfiyet

---

âlemi yarattım!" anlamında, mutasavvıfların hadîs-i kudsî olarak zikrettikleri bir ibare.

⁴⁵ "Yâ Muhammed, şen olmasaydın, felekleri yaratmazdım!" anlamına gelen ve hadîs-i kudsî olarak rivâyet edilen bir ibarenin ilk kısmı.

⁴⁶ "İnsanlar yokluktaki farklılık ve ayrılıkları varlıkta zannediyorlar!"

değildir: “Tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan çıkmış?!” tarzında tertib olunan sual şüphesiz menşe-i hayat (l'origine de la vie) meselesini bir muammâ şekline koyup bırakır, yani hallolunamaz bir şekle ircâ eder. “Yumurta evveldir!” denilse tabîî o yumurtayı behemehal bir tavuk vücuda getirmiş bulunduğu bedihî bir keyfiyet-i ma'lûme olduğundan sarahaten bâtil (absurde) olur. “Tavuk evveldir!” denilse de mesele halledilemez, çünkü o da yumurtadan çıkmıştır ve bu da bedihî bir keyfiyettir. Bu bahsi safsataya çeviren hatayı avam değil, tekâmül nazariyesi taammüm etmezden evvel havas bile bilemez ve bulamazdı, çünkü bu hata, kusur nev'indendir, yani ma'lûmât-ı sahîha eksikliği, yani cehl nev'indendir. “Physiologie et pathologie cellulaire” şu'be-i ilmiyyesini te'sîs etmiş olan Profesör Wirchow'nun keşfiyyâtından sonra bugün her münevver adam biliyor ki, her canlı cisim bir yumurtadan doğmaktadır. “Omne vivum ex ovo”⁴⁷ düstûr-ı vecîzi bugün bu meseleyi kat'iyyen halletmiş, eslâfın zihnini bu bahiste bir dâire-i fâside (cercle vicieux) içine alıp hapseden yanlışlığı keşfiyyât-ı tecrübiyye ile tashih etmiş ve o dâire-i fâsideyi kırıp zihni âzâd etmiştir; fakat asıl muammâyı teşkil eden menşe-i hayat meselesini zerre kadar tenvîr edememiştir.

Anlaşıyor ki yukarıdaki misâlimizde asıl kusur, tavuk ile yumurtayı bugünkü hâliyle yani mütekâmil olan şekilleriyle telâkki ve mevzû-ı bahs etmektedir. Sözü burada iltizâmen uzattım, çünkü bütün tarîk-i aliyyede ve bilhassa Melâmiyye'de “îman”dan gayrısı, yani bir “corps de doctrine” teşkil eden ma'lûmât-ı ilmiyye, tamamen eskilerin ve husûsâ eski Yunânîler'in perişan ve bâtil fikirlerinden ibarettir. Yani öteden beri fikir ve doktrin olarak, herkesten gizli tutulan ma'hûd “esrâr-ı tarîkat”, hep modası geçmiş ve butlânı bugün değil, asırlardan beri sâbit olmuş saçma fikirlerden ibarettir; hattâ tarîkatların değil, en mühim ve mu'teber edyân-ı münzele (Religions révélées)'nin bile hilkat-ı âlem ve menşe-i âdem ve rûh ve hayat ve âkıbet, yani âhiret meseleleri hakkında verdiği ma'lûmât pek ibtidâî zamanların ve milletlerin miras olarak bırakmış olduğu yanlış ve ibtidâî bir takım efkâr-ı basîte ve hurâfât (superstitious) kırıntılarıdır. Bir

⁴⁷ “Bütün canlılar bir yumurtadan çıkar!” anlamında bir söz.

tarîkatın esrârını tedkik ettikten ve o tarîkata inâbe ile mensup olup anladıktan sonra tenâsühü bir hakikat olarak kabul ettiğini ve şeyhin mutlaka bir insan-ı kâmil olduğunu ve bu haysiyetle Allah'ın yeryüzünde halîfesi ve halîfenin de şekl-i insânîde tecellî etmiş ve insanları sırât-ı müstakîme, yani doğru yola davet etmek için bu kıyafete girmiş olduğunu ve halbuki insanı da evvelce çamurdan yaratmış bulunduğunu görürseniz, bu safderûnluğa gülersiniz ve böyle boş ve yanlış ve ibtidâî fikirleri gizli tutanların zamânedan ne kadar bî-haber ve terakkiyât-ı ilmiyyeden ne derece bî-nasîb olduklarına da acırsınız. Bu yanlış fikirlerin hâlâ tarîkat erbâbı indinde mu'teber olarak yaşayabilmesi "dogmatiser" edilip gizli tutulmasındandır; ve ulûm-ı tabiiyye ve felsefiyeye tarîkatça kat'an itibar edilmemesindendir. Halbuki tarîkat erbâbınca hâlâ mu'teber olan anâsır-ı erbaa, iki bin altı yüz sene evvel eserlerini manzum olarak yazmış olan feylesof-ı Yunânî Empedoclès'nin⁴⁸ fikridir. Nitekim, "hâr, yâbis, bârid, râtib" nâmıyla ma'rûf ve tarîkat şâirlerince mu'teber olan ma'hûd "keyfiyyât-ı erbaa" da meşhur tabîb-i Yunânî Calinos'undur⁴⁹ ve bugün yanlış bir nazariyedir. İşte ma'hûd "devr nazariyesi" de öyle bir şeydir. Bütün bu itikadâtta doğruya benzer ne varsa ileride arzedeceğim. Şimdilik meşhur şâir-i sûfî Niyâzî-i Mısırî'den⁵⁰ de bir misal vereceğim ki esasen bir

⁴⁸ M.Ö. 492-432 tarihleri arasında yaşamış Yunan filozofudur. Sicilya'da Akragas'ta doğdu. Zengin bir ailenin çocuğu olup aynı zamanda politikacı, şair, hekim ve müneccim idi. Günümüze "Peri physeos" (Tabiat üstüne) adlı şiirinden 450 mısra, "Katharmoi" (Arınmalar)den de 120 mısra ulaşmıştır. Felsefî düşüncelerini ortaya koyduğu bu şiirlerde kendini bir Tanrı mevkiinde göstermektedir. Empedoclès'nin meşhur dört unsur (hava, su, ateş ve toprak) teorisi modern kimya çağına kadar etkisini sürdürmüştür. Ona göre yeryüzünde var olan her şeyi yaşatıp meydana getiren bu dört unsurdur ve bu bileşim süreklidir. Çeşitli eser ve makalelerinde zaman zaman Empedoclès'ten bahseden Rıza Tevfik de, onun: "Hiç bir şey yoktan var olmadı ve ölünce de yok olmuyor!" düsturunu ortaya koyduğunu belirtir (Geniş bilgi için bkz. Rıza Tevfik, *Abdülhak Hamîd ve Mülâhazât-ı Felsefesi*, İstanbul 1334, s. 223-227; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 4. b., İstanbul 1980, s. 34-36).

⁴⁹ M.Ö. 199-129 tarihleri arasında yaşamıştır. Eski Grekler'in en büyük hekimlerinden Bokrat ile birlikte hekimlikteki mahareti sebebiyle anılmaktadır. Bergama'da doğmuş, Roma'da yaşamıştır. Hekimlik üzerine kaleme aldığı eserlerinin büyük bir kısmı Arapça'ya tercüme edilmiş ve İslâm dünyasını etkilemiştir.

⁵⁰ 1618'de Malatya'da doğdu. Küçük yaşta medreseye devam etti ve İslâmî konularda ilk bilgileri edindi. Daha sonra tasavvufa ilgi duydu ve Halvetî şeyhlerinden Hüseyin Efendi'ye intisab etti. Diyarbakir, Bağdat ve Kerbelâ yoluyla Mısır'a gitti. Orada bir Kadîrî şeyhine bağlandı. Gördüğü bir rüya üzerine İstanbul'a gelerek devrin tanınmış

gazeldir:

Şunlar ki görüb yüzünü bu dâra gelürler
 Ol ahde vefâ eyleyüb ikrâra gelürler
 Anlar ki ezel gözleri saçunda kalubdur
 Bunda seni hiç bilmeyüb inkâra gelürler
 Çeşmün kadehin nûş iden abdâl-ı ilâhî
 Ol aşk ile bu âlem-i devvâra gelürler
 Zülfün teline anda kimin gönlü dolaşdı (ise!)
 Mansûr gibi meydâna girüb dâra gelürler
 Şol dâneleri gör, biter eşcâr olur ol
 Seyr ile içinde yine esmâra gelürler
 Her tohmu neden aldın ise eksen anı bil
 Her cins yine bitdiği eşcâra gelürler
 Hiç biri izinden çıkub âhar yola gitmez
 Her birisi bir yol ile bâzâra gelürler

mutasavvıf ve âlimleriyle tanıştı. Daha sonra Bursa'ya, oradan Uşak'a geçti ve bu sefer Ümmî Sinan'a bağlandı. Tekrar Bursa'ya döndü ve Ulucami'de vaazlar verdi. Diğer bir şeyhi Uşaklı Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine Halvetiyye'nin Mısıriyye kolunu kurdu ve irşâda başladı. Davet üzerine, ordunun mânevî gücünü yükseltmek gayesiyle IV. Mehmed'in Lehistan seferine katıldı. Bu sırada hakkında çıkarılan bir dedikodu üzerine 1673'te Rodos'a sürüldü, ancak padişahın iradesiyle affedildi. Bir süre sonra Limni'ye sürüldü ve orada vefat etti (1692). Türkçe ve Arapça manzum ve mensur on ciltten fazla eseri bulunan Niyâzî-i Mısıri, daha çok cezbenin hâkim olduğu mutasavvıf bir şair olarak tanınmaktadır (Geniş bilgi için bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, "Niyâzî", *İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, s. 305-307; a.y., "Niyâzî-i Mısıri", *Şarkiyat Mecmuası*, C. VII, İstanbul 1972, s. 183-226. Abdülbâki Gölpınarlı bu makalesinde, Niyâzî-i Mısıri'nin eserleri arasında *al-Daurat al Arşiyye* adıyla 1658'de telif edilmiş Arapça bir risâlesinin de bulunduğunu belirtir. Yukarıda 11 nolu dipnotunda da belirttiğimiz gibi, Niyâzî-i Mısıri'nin şimdiye kadar sadece iki nüshası tespit edilebilen Türkçe ve mensur *Risâle-i Devriyye*'si Abdurrahman Güzel tarafından bir makale halinde yayımlanmıştır).

Yolları ne var ayrı ise!. Hep sana âşık!
Cümle seni ister, sana dîdâra gelürler

Elbette bu bâğ içine kim girse Niyâzî
Hârın gezüb evvel, sonu gülzâra gelürler⁵¹.

Görülüyor ki Niyâzî-i Mısırî okumuş bir şâir-i sûfî olduğu için, “devr” nazariyesini dört beyit içinde hayli vuzûh ile arzetmiştir. Gazeli baştan aşağı neş'e-i tasavvufla mülhem olmuş ve yazılmış olduğu halde, ilk dört beytinin, “devr” felsefesinden bahseden son dört beyti ile hemen hiç münasebeti yok gibidir.

Asıl “devr nazariyesi”ne fevkalâde ehemmiyet verip de uğrunda zihin yoran ve uzun manzumeler yazan mühim Türk şuarâ-yı sûfiyyesinden biri de Hâşim Baba’dır⁵². Kendisi o zaman urefâsından birçok emsâli gibi esâsen Melâmî olmakla beraber Bektaşîler indinde de Bektaşî tanınmış bir adamdır. Bir Melâmî’nin aynı zamanda Bektaşî olmasına hiç bir mânî olmadığı gibi bu iki mezheb arasında zaruri bir râbîta ve mantıkî bir münasebet dahi yoktur. Bu arzedecek olduğum uzun manzumeleri matbû

⁵¹ Karşılaştır: *Tam ve Tekmil Niyâzî Dîvânı*, İstanbul 1967, s. 155-156.

⁵² Üsküdar’daki İnâdiye tekkesi şeyhi Bandırmalı Yusuf Nizâmeddin Efendi’nin oğludur. 1718’de doğdu. Celvetîlik’ten Hâşimiyye adıyla bir kol kurdu, fakat bu kol pek yayılmadı. Hâşim Baba, Celvetî şeyhi olmakla beraber Melâmîliğe de girdi; Mısır’da Kasrû’l-ayn Bektaşî tekkesi şeyhi iken İstanbul’a gelen ve 1757’de vefat eden Kutbü’l-abdal Hasan Baba’dan nasîb alarak Bektaşî oldu. Hattâ bir ara Hacıbektaş’a gitti ve orada dört yıl kadar dede-babalık yaptı. Abdülbâki Gölpınarlı’ya göre Hâşimiyye kolu, Celvetîlikle Bektaşîliğin birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Hâşim Baba ve kurduğu kol asıl Celvetîler tarafından kabul ve tasvib edilmemiştir. Hattâ Hâşim Baba vefat ettiği zaman (1783), cenaze namazı kılınmak üzere Hüdâyî Âsitânesi’ne götürülmüşse de, Pîr makamı şeyhi Büyük Rûşen Efendi (öl. 1794), dergâhın cümle kapısını açtırmamıştır. Bunun üzerine cenazesi, dergâhın alt tarafındaki yolda dergâh duvarına bitişik bir musalla taşı üzerine götürülüp namazı orada kılınmıştır. Halîfesi Giritli Salacızâde Mustafa (öl. 1805), daha bir süre bu kolu yürütmüştür. Hâşim Baba’nın mürettep bir divanı ile *Ankâ-yı Maşrik* adıyla Bektaşîlikle ilgili bir risâlesi vardır (Geniş bilgi için bkz. Bursalı Mehmed Tahîr, *Osmanlı Müellifleri*, C.I, İstanbul 1330, s. 189-190; Abdülbâki Gölpınarlı, “Celvetiye”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.III, s. 69; a.y., *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 198, 300-301; a.y., *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul 1969, s. 241; H.Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982, s. 243-245; M.Baha Tanman-H.Kâmil Yılmaz, “Bandırmalızâde Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul 1992, s. 54-55).

olarak hiç bir yerde görmedim, hattâ tarikat-ı Melâmiye'ye müteallik malûmatta mütehassıs olduğunu iddia eden edebiyat muallimi Abdûlbâki Bey'in kitabında dahi yoktur ve bu manzume ile zeyli hakkında bir îmâ bile yoktur⁵³. Kendisi bu şiirlerden haberdar olmuş olsaydı elbet onları kitabına nakletmekte ihmâl etmezdi. Ben çoktan beri tarikat-ı nâzenîne mensup olmuş ve usûl ve erkânı üzere meydan görmüş Bektaşîlerden ve bu tarîk ehlinin biraz malûmatlılarından ve âgâh-cânlarından olduğum için, benim için tekkelerde gizli bir şey bulunmazdı ve ne kadar mecmualar, kitaplar, nefes defterleri varsa hepsini kardaşlar ve bacılar, dervişler ve muhibler getirirlerdi; ben de okur, tashîh eder, onlara bu manzumelerin mahiyetini anlatırdım ve bir çoklarını da bu sûretle ve bu münasebetle istinsah etmiştim. Gaybî Baba'nın devriyyesi⁵⁴ dîvânının baş tarafındadır ve bir nüsha el yazısıyla dîvânını bana dostlar kırk iki sene evvel hediye etmişlerdi ki Hurûfîler⁵⁵ hakkında -bundan otuz iki sene evvel⁵⁶- müteveffâ dostum Profesör Browne ile müsteşrik-i şehîr Barbier de Meynard'ın iltimasları üzerine te'lif etmiş olduğum *Textes Houroufîs* (Hurûfî risâleleri)⁵⁷ ünvanlı eserimde yalnız Gaybî Baba'nın değil, Budapeşte'de medfûn olan Hurûfî-Bektaşî Gül Baba'nın⁵⁸ ve daha birçok emsâlinin şiirleri doludur. Şimdi misal olarak takdim edeceğim

⁵³ Söz konusu kitap, makalemizin başından beri zaman zaman zikrettiğimiz Abdûlbâki Gölpinarlı'nın *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul 1931) adlı kitabıdır. Hâşim Baba Celvetiyye'ye mensup olduğu için, bu kitapta kendisine yer verilmemesi gayet tabiidir.

⁵⁴ Gaybî'nin yukarıda da bahsi geçen (bkz. 34 numaralı dipnotu) devriyyesi 99 beyitlik bir kaside olan "Keşfü'l-gitâ"dır.

⁵⁵ Hurûfîlik hakkında bkz. "Hurûfîlik", *İslâm Ansiklopedisi*, C.V/I, s. 598-600; Abdûlbâki Gölpinarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, s. 143-159.

⁵⁶ Bu ifadeye göre bu makalenin yazılış tarihi 1940 yılı oluyor.

⁵⁷ M.Clément Huart'la birlikte, Leyden 1909.

⁵⁸ Bektaşî şâiri ve dervişidir. Hayatı hakkındaki bilgiler rivâyetlere dayanmaktadır. Fâtih devrinden başlayarak Kânunî devrine kadar birçok gazâyâ katılmış ve Budin'in fethi sırasında 1541'de şehid olmuştur. Bu savaşlarda başında daima bir gül taşıdığı için Gül Baba diye anılmıştır. Rıza Tevfik, manzum ve mensur eserleri bulunduğunu ve bunları *Miftâhü'l-gayb* adlı bir risâlede topladığını bildirmektedir. Budapeşte'de bulunan türbesi çeşitli tarihlerde harab olmuş ve yeniden tamir edilmiştir (Ayrıca bkz. *Textes Houroufîs*, s. 227-229).

manzumeleri de Bektaşî tekkelerinde bulup istinsah ettim ve Sabih'in⁵⁹ şahâdetine göre, ekallen kırk beş sene evvel defterime kaydeyledim ki henüz meydana koyuyorum. Bundan evvel hiç bir yerde tab' ettirmemişim; bu eserin sahipleri Melâmî olmakla meşhurdurlar fakat Bektaşîler onlara yabancı nazarıyla bakmazlar ve haklıdırlar; çünkü mezheb-i hanîf itikadıyla kanaat edemeyip ondan yan çizenler, yani râfızîler yollarında nihayete kadar giderlerse bir zaruret-i mantıkiyye ile ekseriya Bektaşîliğe vâsıl olup orada birleşirler.

İşte Hâşim Baba'nın "Devriyye-i Ferşiyye"si budur:

Bu manzumeyi kendi defterine nakleden adam Melâmî mesleğinden Şumnulu -ki şimdi Bulgaristan'dadır- İbrâhim Râkım isminde bir zât imiş. Kendi el yazısıyla bu kaydı ben aynen istinsah ve naklettim. Kayıt şudur:

"Kasîde-i mesnevî li-devreti'l-ferşiyye fî mesleki'l-Melâmiyye. Ketebehü'l-fakîr İbrâhim Râkım Şumnuvî sene 1288".

Ben bu manzumeyi 1322'de kopya etmişim. Defterim mevcuttur.

İşte "Devriyye-i Ferşiyye-i Hâşim Baba" budur:

Bir zamân ola ki nesl-i âdemî bula fenâ
Sulb-i Haydar'dan gele ecsâda rûh bula bekâ
Nesl-i Haydar müfredâtı cem' u terkîb eyleye
Müfredât ola mürekkeb rûh ile bula bekâ
Her devirlerde mürekkeb ola rûh-ı müfredât
Tavr-ı insâna bu tarza eyleyeler ibtidâ
Devr-i evvelde cihân terkîbi olan müfredât
Haşr-ı kübrâda olurlar rûh ile hep âşinâ
Rûh ile her birisi bir türlü etvâr göstere
Esfeli terk eyleyip bir bir bulalar i'tilâ⁶⁰
Seb'-i etvâr ile hayvân mülkünü seyr ideler

⁵⁹ Mütareke yıllarında İstanbul Tramvay Şirketi İşletme Müdürlüğü yapan Rıza Tevfik'in yakın dostlarından biri.

⁶⁰ "intihâ" (nüsha 2).

Devr idüb bir bir merâtib nutk⁶¹ile bula safâ
 Lîk vardır "redd-i esfel" ba'zısına sûretâ
 Sîretile sûretine yine eyler irtikâ
 Hep tabâyî' mecma'ıdır her maâdinle nebât
 Müfredâta râcî olmak anlara olmak gıdâ
 Bil ki bu terkîb-i insân cümleyi câmi'durur⁶¹
 Sûretine sîreti tatbîk ise olmaz cezâ⁶²
 Sûretine sîretin tatbîka sa'y et ey azîz
 Arz-ı hâl et mühr-i tatbîk ura kalbe evliyâ
 Elh-i irşâddır bu demde kalbini pâk eyleyen
 Dâmenini dutmaz isen devr idersin kahkarâ⁶³
 Mülk-i insân heşt menzildir hakîkat şehrine
 Çalış imdi menzilin itmâma âşık bî-riyâ
 Hânedân-ı Mustafâ vârislerine bende ol
 Anlara mahsûs hidâyet hem şefâat tâlibâ
 Ol gürûh-ı nâzenîne mülhak olmazsan eğer
 Menzilinden reddolursun gayrı yoktur mültecâ
 Fırsatın elde iken dut dâmenin bir mürşidin
 Dest-gîr olsa olursun mülhak-ı Âl-i abâ
 Bilmeyüb bu ehl-i irşâd hâlini münkir olan
 Kahkariyyen devr ile hayvâna cân eyler fedâ
 Çok zamân hayvânî hil'atlar giye öz nefsine
 Hırs ile dâm-ı belâdan bulmaya ol hiç rehâ
 Kalb-i mürşîdden olursa her kime atf-ı nazar⁶⁴
 Gönlüne dâhil olur zâtına ider iktidâ
 Hânedâna eyleyen Ammâr-veş cânın fedâ

⁶¹ "İnsan berzah-ı câmi'dir!"

⁶² "Yani mantık ise redd-i esfel cezasına uğramaz!"

⁶³ "Evolution régressive"; görmez demekmiş.

⁶⁴ "atf-ı nazar" (nüsha 2).

Ehl-i beyte ola mülhak "ircî" ire nidâ⁶⁵
 Dinler isen hoş maârif⁶⁶ söyleyim pek dikkat it
 Kimse bu sırdan haber virmiş degüldür tâlibâ
 Arza nisbet ebhurun mahlûku nice rütbedir
 Bir semeklerdir; tuyûrât anda yok subh u mesâ
 Üç tabâyî' üzre terkîb evveli bahrîlerin
 Her birini çâr unsur ide tahrîke sezâ
 Tohm ile zâhir olur tavr-ı semek birine bin
 Birbirin eyler gıdâ yokdur birinde hubb-ı câ
 Sâfilînin esfelidir cins-i bahrî cümleten
 Hilkatı esfel deminden misl-i Mervân dâimâ
 Bed nefisden olduğuyçün bunların hilkatleri
 Bu'd-ı insânda taayyüş itmege ol mübtelâ
 Nefs-i magzûbun deminden olanın ekli harâm
 Cürm-i isyândan olur hep nev'ile hût-ı fenâ
 Dâimâ mahlûk-ı bahrın evveline kıl nazar
 Ma'deni etvâr ile yokdur birinde dest ü pâ
 Yine ma'dendir gıdâsı bak aceb hizmettedir
 Bir degirmendir ki bunlar taşı eyler aynı mâ
 Her devirde bahr-ı rahmet ehl-i şirki gark ider
 Hıfz-ı sûret eyledi kürsîde hayy-ı Kibriyâ
 Her biri bahrın fenâsıyla giyer cinn hil'atın
 Bu devirle devr ider hep sâfilîn-i eşkıyâ
 Arz-ı bahrı mesken ide her birisi bunların
 Nice menzilden geçe hem bî-hemm ü hem bî-nevâ
 Pây-ı çille seyr iderken çâr-pâye nakl idüb
 Çâr erkân ile âhır seyr ide şehr ü kurâ

⁶⁵ "Ya eyyühe'n-nefsü'l-mutmainne ircî ilâ Rabbike râdıyeten mardıyye!" (Sana vermiş olduklarımdan ötürü sen O'ndan râzı, imânın sebebiyle Cenâb-ı Hak da senden râzı olarak Rabbine dön!-Fecr, 28).

⁶⁶ "Yani ma'lûmât".

Çâr pâda heft nev'dir her bir envâ'ı yedi
 Anun için bil yedidir pûte-i nâr-ı lazâ⁶⁷
 Katil-i eşcâ' yedidir nev'-i hayvânîde hem
 Pençesi var her birinin, arkasında post kabâ
 Mûzî-i mühlik yedidir tohm ile eyler zuhûr
 Her biri yerler içinde eylemiştir ihtifâ
 Nev'-i hayvândan yedidir âdeme olan gıdâ
 Tırnağı kim iki şakdır, azı dişi olmaya
 Ef'î kec tayyâr-ı katil pençesi var seb'adır
 Sîreti zâhid⁶⁸ münâfık, bulmamışlardır hüdâ
 Pençesi kattâl olanlar nefsine mağlûb olan
 Mûzînin içi hıyânet hükm-i vesvâs mâsivâ
 Nice bin kez devr iderse bulmaya biri felâh
 Hânedân-ı Mustafâ'dan olmayınca pişivâ
 Bu kasîdem müntehînin sohbetiyle fehm olur
 Mübtedîlerden sakın kim atdırırsın taşı ha!⁶⁹

Vezn-i aruzu epeyce idare eden Hâşim Baba bu "Devriyye-i Ferşiy-
 ye"sine ziyade ehemmiyet vermiş ve bir de zeyl yazmıştır. Onun da bir
 nüshasını Bektaşî tekkesinde bulmuş ve defterime geçirmiştım. Buraya onu
 da naklediyorum, sonra her ikisinin de felsefesini şerh ve izah ederim.

Hamdülillâh mazhar olduk bu deme
 Eyledim takrîr-i edvâr âdeme
 Âdemin vasfıdurur her bir kitâb
 Âdemin şânında eşyâ fasl-ı bâb
 Bâb-ı câna mazhar olan bî-gümân
 Her biri bir âdeme olmuş nişân

⁶⁷ "Cehennemın bir adı da budur!"

⁶⁸ "zühhâd" (nüsha 2). 60-68 numaralı dipnotları metne aittir.

⁶⁹ Bu manzume için bkz. I.Ü.Kütüphanesi, TY. 333, s. 236-240'ta derkenar olarak 55 beyit; TY. 2793, vr. 72a-73a'da 38 beyit; *Divân-ı Hâşim Efendi*, İstanbul 1252, s. 224-226'da 42 beyit.

Hamde mazhar tâir-i hayvân meger
Her biri bir âdemin nutkun ider⁷⁰
Her lisân bir âdemin nutkun beyân
Eyleyüp tekrârını eyler ıyân
Halt-ı nesl ile nutuk tağyîr olur
Nutm-ı hayvânî ana ta'bîr olur
Nutm-ı hayvândır murâd tefhîm-i hâl
Ba'zısı etvâr ile anlar meâl⁷¹

⁷⁰ "Tenâsühe kail olduğunda şüphe yok!" (Rıza Tevfik).

⁷¹ Bu mesnevinin tamamı matbû divanla (*Dîvân-ı Hâşim Efendi*, s. 116-121) yazma divanların birinde 120 beyit (bkz. İ.Ü.Ktp., TY. 2793, vr. 69b-72a), diğerinde ise 32 beyittir (bkz. İ.Ü.Ktp., TY. 333, s. 229-230'da derkenar olarak).

نقص منسوبك و مشوره اولونك اكله حرام
 را نما غلوه چيرك اولينه قيل نظر
 بينه معدنر غذا سى باقه حجب خندمده در
 هر دورده چير رحمت اهل شركى غرض ايدر
 هر برى چرك فنا سيله گير چن فاعلتنه
 ارصه چيرى مسكن ايدره هر برى بونلرك
 باي خيله سيرايدركه چار بايه نقل ايجاب
 چار بايه هفتت نوعدر هر بر انواعى يدي
 قاتل آتيج يديدر نوع حيواننده هم
 موزى ملاله يديدر قنم ايله ايلر نظور
 نوع حيراننده يديدر آدم اولونده غذا
 اظنه كنج طيار قاتل نيغى وار سيمدر
 نيغى قتال اولونلر نقصنه معلق به اولونده
 نيغى بيله گن دورايدركه بولميه برى فلاح
 بوقصيده م شترى نك صحتى لم فخر اولور
 وزده عروصه ايج اواره ايدن هاشم بابا بودور
 اولونك ده بر شترى بكناشى نكده سنده بولميه
 هر ايكس نك ده فلسفه شى شرح وايضاح ايدر م.

جرم عصياننده اولور هيب نوعله حوق فنا
 معدنى اطوار ايله يوقدر برنده دست ويا
 بر ده كير مندر كم بونلر طلاشى ايلر عنى ماو
 حفظ صورت ايلر كير سيوده حى كير يا
 بودور كم دورايدركه ساقايم آتينا
 نيغ مندر لوده كير هم يي هم و هم يي نوا
 چار اركانه ايله آخر سيرايدره شهر و قرا
 آنكه ايجيمه يديدر يوقه تار كظا (چير نلر اوى ده بود)
 نيغى وار هر بر نك، آرقه سنج يوست قبا
 هر برى بر ايجنه ايله مسكر احتفا
 طير ناعنى كيم آتيج شقدر، آزي دى اوليا
 سورتى ناهد منافيه بولمات در هدا
 موز نك ايجن خيانت مكم وسواس ماسوا
 خاندانده مطلقى دنه اولما نيغ ييشوا
 مستد يلدن صافيه كيم آتير يرك طلاشى ها!

حمد لله فطرها اولونده بودم
 آدمك وصفيدر هر كتاب
 بامه جان فطرها اولونده بنگران
 حموده مظهر طائر حيواد مكر
 هر سانه بآدمك نطقن بايه
 خلط شل ايله نطقن غير اولور
 فطرها حيواد مرقم اولونده حال
 (شيواد نه مرقم ده نيك ده سوانده اولورى)

ايلدم تقير يا دوار آدم
 آدمك شانه اشنا فصل باب
 هر برى بر آدم اولونده نشانه
 هر برى بر آدمك نطقن ايدر
 ايلميه نكر رنى ايلر عيان
 فطرها حيوادى او كا قير اولور
 بعضى اطوار ايله اكله اكله مال

(تناسخه قائل اولونده غنده بشير بودم.)
 (شيواد)